

AYDIN, ERHAN (2019). *TÜRKLERİN BİLGE ATASI TONYUKUK*, İSTANBUL: KRONİK KİTAP YAYINLARI, ISBN: 978-605-7635-29-7, 218 SAYFA

*Selen KAYA UYAN**

Özet

Türk runik harfli eski Türk yazıtları içinde ayrı bir öneme sahip olan Tonyukuk yazıtı, iki taştan, toplam sekiz cepheden ve altmış iki satırdan oluşmaktadır. Yazıt; bizzat Tonyukuk tarafından yazılması, dönemi ile ilgili tarihî bilgiler vermesi ve Türk dilinin o dönemdeki edebî gücünü yansıtmaları bakımından oldukça önemli bir konumdadır. Bilge Tonyukuk, Köktürk döneminin en büyük devlet adamlarındandır. Onun almış olduğu çeşitli ad ve unvanlar arasında kaynaklarda en çok geçeni 'Bilge Tonyukuk'tur.

Türk runik harfli metinler üzerine çalışmalarıyla bilinen Prof. Dr. Erhan Aydın'ın *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk* adlı kitabı, Tonyukuk'un kimliği ve söz konusu yazıtla ilgili dilsel ve tarihsel bilgileri bir arada vermesi bakımından önemli ve dikkat çeken bir çalışmadır. Aydın, hem Çin kaynaklarındaki bilgileri hem de yazıtta geçen ifadeleri karşılaştırmış ve bir sentez yaparak okuyucuya sunmuştur. Bu bağlamda eser, Bilge Tonyukuk ile ilgili kapsamlı bir çalışmanın ürünüdür. Bu çalışmada, *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk* adlı eser üzerine bir inceleme/tanıtma yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilge Tonyukuk, Tonyukuk Yazıtı.

AYDIN, ERHAN (2019). *TONYUKUK, THE WISE ANCESTOR OF THE TURKS*, ISTANBUL: KRONIK KITAP PUBLICATIONS, ISBN: 978-605-7635-29-7, 218 PAGES

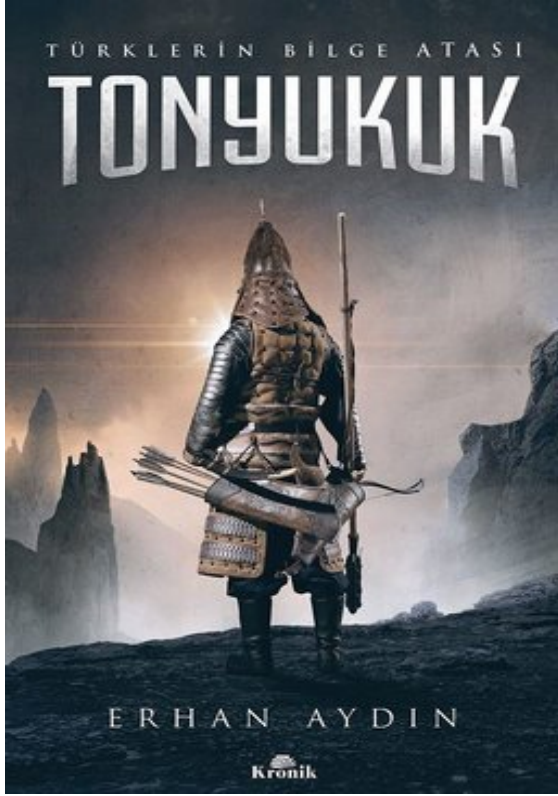
Abstract

Tonyukuk inscription, which has a special significance among the old Turkish inscriptions with Turkish runic letters, consists of two stones, a total of eight facades and sixty two lines. This inscription is in a very important position in terms of writing by Tonyukuk himself, providing historical information about his period and reflecting the literary power of the Turkish language at the time. Bilge (Wise) Tonyukuk is one of the greatest statesmen of the Kopturk period. Among the various names and titles he received, the most mentioned in the sources is Bilge (Wise) Tonyukuk. The book "Tonyukuk the wise ancestor of the Turks", by Prof. Dr. Erhan Aydın, known for his works on Turkish runic letter texts, is an important and remarkable work in that it combines linguistic and historical information about Tonyukuk's identity and the inscription in question. Aydın compared both the information in Chinese sources and the statements in the inscription and presented it to the reader by making a synthesis. In this context, the work is the product of a comprehensive study on Bilge (Wise) Tonyukuk. In this study, a review/introduction will be made on "Tonyukuk, the wise ancestor of the Turks."

Key Words: Bilge Tonyukuk, The Tonyukuk Inscription.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, el-mek: selenkayauyan@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6463-1897>

Türklerin Bilge Atası Tonyukuk kitabı *Önsöz, Giriş, Tonyukuk ve Yazıtıyla İlgili Yapılan Çalışmalar, Tonyukuk Kim?, Tonyukuk'un Adı, Tonyukuk'un Unvan ve Görevleri, Tonyukuk'un Yazıtı, Tonyukuk Yazıtında Neler Anlatılmıştır?, Tonyukuk Yazıtındaki Sözcüklerin Konu Tasnifi (Yer, Kavim ve Boy Adları, Unvanlar, Kişi ve Hayvan Adları), Sözcük Dizini, Kaynaklar, Tonyukuk Yazıtının Türk Runik Harfli Metni, Yeni Türk Harflerine Aktarımı ve Günümüz Türkçesine Çevirisi, Tonyukuk Yazıtının Türk Runik Harfli Metni, Yazıtı Ait Çizimler, Fotoğraflar ve İndeks'ten* oluşmaktadır.

Eserin *Önsöz* bölümünde yazar, Türk runik harfleriyle yazılmış beş yüzün üzerinde metin bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca Türk runik harfleriyle yazılmış olan Tonyukuk yazıtının Türk dili, tarihi ve kültürü bakımından önemine dikkat çekmekte ve kitabın içeriği hakkında genel bilgiler vermektedir.

Giriş bölümünde okuyucunun Türk runik harflerini öğrenmesi ve yazıtı okuyabilmesi için Türk runik harflerinin ses değerleri tablo halinde gösterilmiştir. Yazar, tabloda yalnızca Tonyukuk yazıtında kullanılan harflerin bulunduğunu ve diğer yazıtlarda kullanılan farklı biçimlerine yer vermediğini belirtmiştir. Ayrıca bulunan ilk yazıtlar, yazıtları bulan kişiler, yazıtların ilk okuyucuları ve bilim dünyasına tanıtılması hakkında genel bir bilgilendirme yapılmıştır.

Tonyukuk ve Yazıtıyla İlgili Yapılan Çalışmalar bölümünde Tonyukuk yazıtı ile ilgili ilk çalışma ve ilk bilimsel yayının kimler tarafından, ne zaman yayımlandığından bahsedilmiş ve yazar, yazıtla ilgili önemli gördüğü yayınları ilk yayımlanan çalışmadan başlayarak günümüze kadar kronolojik biçimde sıralamıştır. Bu bağlamda toplam 64 tane çalışmanın bibliyografyasına yer verilmiştir.

Tonyukuk Kim? bölümünde Tonyukuk'un doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili araştırmacıların görüşlerine yer verilmiş ve Tonyukuk'un kimliğiyle ilgili ilk önce Tonyukuk yazıtına, diğer Türk runik harfleriyle yazılmış yazıtlara başvurulmuş ve daha sonra Çin kaynaklarından hareketle araştırmacıların görüşleri aktarılmıştır. Yazar, Çin kaynaklarında Ashide Yuanzhen adıyla geçen kişinin Tonyukuk ile aynı kişi olup olmadığını sorgulamış ve konuyla ilgili araştırmacıların öne sürdüğü fikirleri okuyucuya sunmuştur. Yazar, yazıttaki bazı ifadelerin edebiliğine dikkat çekmiş ve yazıttaki ifadelerden hareketle okuyucuya sorular sormuştur:

"1. taş batı yüzü 4. satır: *İda taşda kalmış kuwranıp yéti yüz boltı éki ülügi atlıg erti bir ülügi yadag erti 'Yazıda yabanda kalanlar toplanıp yedi yüz (kişi) oldular. (Bunların) iki bölümü atlı idi, bir bölümü yaya idi.'*

Cümleden anladığımız kadarıyla 'orada burada', 'yazıda yabanda' biçiminde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz İda taşta ikilemesi ile yazıtta edebilik katılmak istenmiş olmalıdır. Cümleye göre toplanan kişi sayısı yedi yüz imiş. Bunların üçte ikisinin atlı, üçte birinin ise yaya

yani piyade birliği olması gerekir. Atların bol bulunduğu bir coğrafyada, neden ordunun bir bölümü yaya idi? Acaba atların sayısı yetersiz miydi?" [s.32]

Aydın, Tonyukuk'un kendi devrinden önceki kağanları anmamasını ve Beşbalık seferinden hiç bahsetmemesini -ki Çin kaynaklarına göre Tonyukuk bu seferde çok aktif bir konumdaydı- hayli ilginç ve açıklığa kavuşturulamamış bir soru/sorun olarak değerlendirir:

"Bir başka ilginç durum ise Tonyukuk'un, kendi zamanından önceki kağanlardan söz etmeyişidir. Örneğin, Köktürklerin efsanevi kağanları Bumun ve İstemi'nin adlarını anmaması hayli ilginç ve tuhaftır. Hâlbuki Bilge Kağan, kardeşi Köl Tegin için yazdırdığı ve diktirdiği yazıtta Köktürklerin ilk dönem kağanlarından bahsetmiş, onların adlarını anmak suretiyle bir nevi vefa borcunu ödemiştir. Aynı durum Bilge Kağan'ın oğlu Tengri Kağan tarafından yazdırılan ve diktirilen Bilge Kağan yazıtı için de geçerlidir. Öyleyse Tonyukuk neden doğrudan kendi dönemindeki olayları anlatarak sözlerine başlamış olabilir?" [s.32]

"... Çinliler, beşbalık'ta basmillara karşı yapılan savaşta Tonyukuk'un aktif bir rol oynadığını belirtmiş ise, Tonyukuk kendi yazıtında bu savaştan ve olaylardan neden söz etmemiştir?

Tonyukuk'un kafasındaki düşünceleri anlamaya çalışmak adına, daha geniş kapsamlı bir soru sormamız gerekir: Mademki Tonyukuk, Çin kaynaklarından edindiğimiz bilgiler ışığında, Bilge Kağan döneminde askeri işlerden sorumlu baş müşavirse neden üstelik de damadı olduğunu bildiğimiz Bilge Kağan'ın kağanlık yıllarında yapılan seferler ile ilgili tek kelime etme ihtiyacı hissetmemiştir?

Tonyukuk ile ilgili sorulabilecek soru çok olmakla birlikte, onun çok akıllı bir kimse olduğunu da düşünmeden edemiyoruz. Belki de Beşbalık seferine bizzat katılmadığı için bu seferde cereyan eden olayları anma ihtiyacı hissetmedi. Ya da aynı zamanda damadı olan bilge kağan döneminden tek kelime etmemek için Beşbalık seferinden de bilerek bahsetmedi." [s.45]

Yazarın aktardığı Çin kaynaklarındaki bilgiler de Tonyukuk'un kimliğiyle ilgili önemli ipuçları vermektedir:

"Tang Hanedanlığı dönemi Çinli tarihçilerin anlattığına göre, Köl Tegin, Kapgan Kağan'ın oğlu İnel Kağan'ın tahtı ele geçirme girişimleri sırasında, İnel Kağan ve ona bağlı olanların, neredeyse tamamını yok etmiş, bir tek Tonyukuk'a dokunmamıştı. Çünkü Tonyukuk, ağabeyi Bilge Kağan'ın kayınpederiydi." [s.35-36]

"Çin kaynaklarında Tonyukuk ile ilgili bir diğer önemli bilgi ise Bilge Kağan'ın kentler ve tapınaklar kurmak istediği, Tonyukuk'un, Tang Hanedanı ordularından askerî anlamda güçlü kılan şeyin konargöçer yaşam tarzları olduğuna işaret ederek onu bu fikrinden caydırdığıdır." [s.45]

Tonyukuk'un Adı bölümünde Türk runik harflerinin o/u ile ö/ü ünlülerini birbirinden ayırt edecek bir sisteme sahip olmamasından ve dolayısıyla kimi araştırmacıların Tonyukuk, kimilerinin ise Tunyukuk okuyuşunu tercih ettiği belirtilmiştir. Fakat yazara göre üzerinde durulması gereken nokta Tonyukuk kelimesinin bir sözcükten mi yoksa iki sözcükten mi oluştuğunu anlayabilmektir. Bu bölümde adın okunuşu, anlamı ve kökenine dair birçok araştırmacının görüşlerine yer verilmiştir.

Tonyukuk adı, Tonyukuk yazıtı dışında Bilge Kağan ve Küli Çor yazıtlarında da geçmektedir. Yazar, Bilge Kağan yazıtında geçen Tonyukuk adının yazımında ny sesinin ñ (Ğ) ile değil de n (N) ve y (Y) sesiyle yazılmış olmasını sıra dışı bir durum olarak değerlendirir. Çünkü Tonyukuk yazıtında geçen 12 örnekte de ñ (ny, Ğ) sesini gösteren işaret ile yazılmıştır.

Tonyukuk'un Unvan ve Görevleri bölümünde Tonyukuk yazıtında geçen bilge, boyla, бага ve tarkan unvanlarıyla ilgili açıklamalarda bulunulmuş ve unvanların etimolojisiyle ilgili araştırmacıların görüşlerine yer verilmiştir. Yazar, bilge, boyla, бага ve tarkan unvanlarının art

arda sıralanmasının Türkçenin söz dizimi bakımından alışıldık bir durum olmadığına dikkat çekmiştir. Ayrıca yazar, Tonyukuk'un askerî unvanlarının yanında özellikle 'bilge' sözcüğünü kullanmasının kasıtlı olduğuna vurgu yapmıştır:

"Tonyukuk'un kendini ifade etmede kullandığı bilge sözcüğünü seçmesinin özel bir nedeni olduğunu söylemek gerekir. Kullandığı boyla, бага ve tarkan sözcüklerinin askerî unvanlar olduğunu, bilge unvanının esasen bilgili, akil kimse anlamından hareket ettiğimizde, askerî unvanlarının yanında, bunu da kasıtlı ve ısrarla kullandığını ifade etmek durumundayız. Yani askerî bakımdan birkaç unvana sahip Tonyukuk'un, bilge unvanını kullanmak suretiyle yalnızca askerî bakımdan değil, devlet yönetimi ve idari bakımdan da akıllı bir kimse olduğunu ifade etmek gibi bir amaç içerisinde olması gerekir." [s.71]

Tonyukuk'un Görevleri kısmında Tonyukuk'un kullandığı sözcüklerden (ayguç, ayıgma, çawış, yağıç) hareketle görevlerinden söz edilmiş, sözcüklerle ilgili açıklamalar yapılmış ve yazıtlarda geçen ifadeler aktarılmıştır. Ayrıca Tonyukuk'u II. Köktürk döneminin veziri olarak değerlendirmenin doğru olmadığına altı çizilmiştir:

"Bir kimsenin yabgu veya şad olabilmesi için hanedan soyundan gelmesi de şart değildir. Öyleyse Tonyukuk hem yabgu hem de şad unvanlarına sahip olmadığına göre neden onun için vezir ifadesi kullanılmaktadır?" [s.83]

Sonuç olarak Aydın, Tonyukuk'un yabgu ve şad unvanlarına sahip olmadığı ve devlet yönetimindeki görevinin kağanın müşaviri veya sözcüsü olabileceği kanısına varmıştır:

"Yabgu ve şad unvanlarına sahip olmayan Tonyukuk'un devlet yönetimindeki görevi, kağanın müşaviri veya sözcüsü olmalıdır. Bu durum, özellikle ayguç ve ayıgma sözcüklerinin geçtiği cümlelerde açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Tonyukuk, yabgu ve şad unvanlarını kullanmadığına göre, kağandan sonraki ikinci adam olarak gösterilmesi, doğru bir yaklaşım olmadığı gibi, tarihî olaylarla da örtüşmemektedir." [s.83]

Tonyukuk'un Yazıtı bölümünde Tonyukuk'un dönemiyle ilgili tarihî bilgiler verildikten sonra yazıtın bulunuşu, okunuşu, ilk çalışmalar ve yazıtın dikiliş tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgiler sunulmuştur:

"716 yılında Bilge Kağan'ın tahta çıkışıyla, Tonyukuk'un devlet ve yönetim üzerindeki söz sahibi olma özelliğini yitirdiğini öne sürmek mümkün görünmektedir. Çünkü Tonyukuk, Kapgan Kağan'ın ölümüyle boşalan kağanlık tahtına Kapgan Kağan'ın oğlu İnel Kağan'ın geçme teşebbüsü esnasında, kağanlığın asıl sahibinin İlateriş Kağan'ın büyük oğlu Bilge Kağan'ı desteklemek yerine hakkı olmadığı hâlde Kapgan'ın oğlu İnel Kağan'ı desteklemiş ve bu durum Bilge Kağan'ı ve özellikle kardeşi Köl Tegin'i öfkelenmişti." [s.85]

Ayrıca iki taştan oluşan yazıtta Çince bölüm bulunmadığı ve kaplumbağa kaide üzerine oturtma geleneğine de uyulmadığı belirtilmiştir. Yazar yazıtın dikiliş tarihiyle ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur:

"Yazıtın bizzat Tonyukuk tarafından yazdırıldığı ve diktirildiğini söylemek mümkündür. Yazıtın yazılış ve dikiliş tarihi üzerinde türlü görüşler bulunmaktadır. Ancak yazıtını Bilge Kağan'ın tahtta olduğu zamanda tamamladığını kendi cümlelerinden anlamaktayız. Yazıtın son satırı yani 2. taşın kuzey yüzünün 4. satırı şöyledir: Türuk bilge kagan türuk sir bodunug oguz bodunug igidü olurur 'Türk Bilge Kağan Köktürk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturur.'" [s.87-88]

"Gerçekten de bu tarih aralığı, sıklıkla karşılaştığımız 720 yılı iddiasından çok sonra olsa da Tonyukuk'un Bilge Kağan ve kardeşi Köl Tegin'e karşı sürekli iğneleyici cevapları için daha anlamlı ve açıklayıcı olmaktadır. Bu sayede Tonyukuk'un, Köl Tegin yazıtındaki cümleleri gördükten sonra kendi yazıtını ona göre şekillendirdiği, hatta Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında kendi adının bir kez anılmasına karşı, kendisi de Bilge Kağan'ın adını, İlateriş ve

Kapgan Kağan'ın adlarından daha az, yalnızca üç kez anmak suretiyle bir nevi karşılık vermiş olabileceği de düşünülebilir.

Tabii, İnel Kağan'ın tahta geçme teşebbüsü sırasında, Tonyukuk'un yanlış ata oynamasının altında hangi nedenler olduğunu bilmemekle birlikte, ancak belli ki Bilge Kağan'ın tahta geçmesini benimsemediği sonucuna ulaşabiliriz. Ayrıca kızı Pofu Katun'u Bilge Kağan ile ne zaman evlendirdiğini bilmiyor olmamıza rağmen, taht mücadeleleri sırasında, Tonyukuk'un damadı Bilge Kağan'ın tarafını tutmamasını da ilginç bir durum olarak değerlendirmek durumundayız.” [s.89]

“Yaşanan bu olaylar sonucunda Tonyukuk'un devlet yönetiminden el çektirildiği ve hatta uzaklaştırıldığı da düşünülünce Tonyukuk'un kendi yazıtında neden kendini çok övdüğü de kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır. Yazıtın tümünde de göreceğimiz gibi Tonyukuk, her işte, her olayda ve mücadelede kendini ön plana çıkarır ve devletin kuruluşu ve gelişmesindeki katkısının göz ardı edilmemesini ister gibi bir hava ile anlatır. Özellikle eski anavatanları olan Ötüken'e geri dönmelerindeki en büyük başarının kendisine ait olduğunu açıkça ifade etmekten geri durmaz.” [s.89-90]

“Bu itibarla, Tonyukuk'un, Bilge Kağan tarafından yazdırılan ve diktirilen Köl Tegin yazıtını görmüş olabileceğini ve bu yazıtta yer alan II. Köktürk Devleti'nin kuruluşu ile ilgili kendisinden bahis olmamasından etkilendiğini ve dolayısıyla yazıtını 732'den sonra ancak Bilge Kağan'ın ölüm tarihi olan 734'ten önce yazdırmış ve diktirmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu düşünmekteyiz.” [s.90].

Ayrıca yazar, Tonyukuk yazıtının üzerindeki üçgen şeklindeki damgadan da söz etmektedir. Bu damganın Tonyukuk'un boyuna ait olduğunu fakat hangi boya ait olduğu konusunda bir bilgi bulunmadığını söylemektedir.

Tonyukuk Yazıtında Neler Anlatılmıştır? bölümünde Aydın, Sir Gerard Clauson'un “Tonyukuk Abidesi Hakkında Bazı Notlar” makalesinden hareketle Clauson'un yazıtı nasıl başlıklandırdığından bahseder ve makaledeki başlıkları okuyucuya aynen aktarır. Bu kısım çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturur. Çünkü yazar, yazıttaki cümlelerin hatta kelimelerin tek tek analizini yapmış ve tarihsel değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazıttaki ifadeler çok ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Yazar bu bölümde çok önemli ve dikkate değer tespitlerde bulunmuştur:

“Tonyukuk, İlderiş Kağan ile başladığı hayat hikayesinde, Kapgan Kağan ve Bilge Kağan'a da hizmet ettiğini anımsatır gibidir. Güney yüzünün 5 ve 6. Satır: ‘Anta ayguç[sı](6) yeme ben ök ertim yağıçısı yeme ben ök ertim ilderiş kaganka <...> türük böğü kaganka türük bilge kaganka’(5) Orada danışmanı (6) da bizzat bendim. Savaşçısı da bizzat bendim. İlderiş Kağan'a <...> Türk Böğü Kağan'a, Türk Bilge Kağan'a ... Tonyukuk, her üç kağana da hem müşavir pozisyonunda hem de yağıçı sözcüğünü kullanmak suretiyle savaşçı olarak da hizmet ettiğini ifade etmektedir. Belki bu cümleler ile Bilge Kağan'a ve kardeşi Köl Tegin'e, kendisinin Köktürkler için vazgeçilmez bir devlet adamı olduğunu belirterek adeta mesaj göndermek istemiş olmalıdır.” [s.135]

Yazıtta atasözü olarak nitelendirebileceğimiz bazı cümleler, birçok araştırmacı tarafından farklı biçimde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Aydın da bu cümlelerle ilgili kanaatlerini ayrıntılı olarak yazmıştır:

“...Çünkü Tonyukuk, satırın ilerleyen bölümlerinde, sesi gür ve sözü çok kişinin arasından seçeceği kağan adayını belirlemek üzere bir atasözü ile durumu açıklamaya çalışır: Toruk bukali semiz bukali irakda böğ<r>eser semiz buka toruk buka tēyin bilmez ermiş Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta böğürse, semiz boğa mı zayıf boğa mı olduğu bilinmezmiş.

Tonyukuk, kağan seçme işinin kendisine verilmesinin ardından sarf ettiği bu atasözünde bir şeyler anlatmak istemiş, ancak yazıt üzerinde çalışanlarca türlü biçimlerde anlaşılmıştır.

Tonyukuk'un dediğine göre, çıkardıkları seslerle hayvanların semiz veya zayıf; güçlü ya da güçsüz olduğunu anlamak mümkün değildir. Yani Tonyukuk'un hedeflediği kağan tipi, çok konuşan veya sesi gür çıkan bir tip yerine, akıllı ve kahraman bir hanedan üyesi olmak zorundadır.

Cümlede yer alan ve ön ünlülü r harfinin yazımının unutulduğunu düşündüğümüz böğreser fiilindeki bögre- fiili 'böğürmek' anlamında olup 'büyükbaş hayvanların böğürmesi' anlamındaki yansıma (ses taklidi) böğ sözcüğünden yapılmıştır. Üstelik mögre- veya bögre-biçimlerinde görülen bu fiil, Türkçenin tarihî dönem söz varlığında da tespit edilmiştir. Bu sayede Tonyukuk'un da ne söylemek istediği açıklık kazanmaktadır. Tonyukuk, sesi gür çıkan her zaman semiz ve güçlü; sesi gür çıkan beylerin de her zaman güçlü özelliklere sahip olmayabileceğini ifade etmeye çalışmıştır." [s.97-98]

"Yazıtın güney yüzünün birinci satırında yer alan bir diğer ilginç cümle de şöyledir: yagımız tegre uçuk teg erti biz elbeg? ertimiz 'Düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman gibi (mecazen, yoksul, sefalet içinde) idi, biz zengin (bolluk içinde) idik.' Bu cümle de türlü biçimlerde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. ... Üstteki çizimde işaretli kare şeklini andıran işaretin benzerinin Yenisey yazıtlarında aş veya eş hecesini karşılaması, araştırmacıları aş okumaya itmiş ve daha çok 'düşmanlarımız etrafta ocak gibiydi, biz ise aş, yemek gibi idik.' biçiminde veya benzeri anlamlarla karşılanmasına neden olmuştur. Bu şekilde yapılan anlamlandırma, bizce Tonyukuk'un o güzel ifadeleri ile hiç de bağdaşmamaktadır. Üstelik Yenisey yazıtlarının birkaçında görülen bu işaretin köşeleri daha sivri, düz çizgileri ise biraz oval biçimlidir.

Bu nedenle düşmanların etrafta yoksul ve sefalet içerisinde, kendilerinin ise zengin bir durumda olduğunu ifade eden bir anlamlandırmaya ihtiyaç olduğu ortadadır. Bu bakımdan üzerinde uzlaşma sağlanamamış bu cümleyi biz farklı okuyup anlamlandırarak Tonyukuk'un asıl anlatmak istediğine yoğunlaşmak gerektiğini düşünüyoruz." [s.101-102]

Yazar bu bölümde mecaz ifadelerle de çokça değinmiştir:

"...Kéyik yéyü tawışgan yéyü olorur ertimiz bodun bogzı tok erti 'yaban hayvanı yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk. Halkın karnı toktu.' Yaban hayvanı avlayarak ve tavşan yiyerek yaşadıklarından söz edilen bu cümlede, mecaz bir ifade ile halkın boğazının yani karnının tok olduğunu da anlamaktayız.

Mecaz ifadelerle süslenmiş bu yazıtın Türkçesinin işlenmiş bir edebî dil olduğunu da eklememiz gerekir." [s.100]

"Tonyukuk'un Türkçeyi çok güzel kullandığını da belirtmeden geçmemek gerekir. Kullandığı kalıp ifadeler, mecazlı kullanımlar yazıtın edebî değeri için oldukça önemlidir. Usın buntutu yurtda yatu kalur erti 'Akıllarını başlarından alıp ortalık yerde yatar hâle geldiler.' 1.taşın doğu yüzünün ikinci satırında yer alan bu cümle, sekizinci yüzyıl Türkçesinin hayli işlenmiş bir edebî dil olduğunu göstermeye iyi bir kanıt olmaktadır." [s.113]

Bu bölümde yazıtta geçen yer adlarının çeşitli çalışmalardaki ilk okunuşlarından, morfolojik ve etimolojik yapısından, diğer yazıtlarda kaç defa geçtiğinden bahsedilmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Daha sonra da bu yer adlarının günümüzde nerede olduğundan ayrıntılı bir biçimde bahsedilmiştir. Tonyukuk Yazıtındaki Sözcüklerin Konu Tasnifi bölümünde bu yer adları, Yer Adları başlığı altında ele alınıp yazıtta geçtiği yerler de belirtilmiştir.

Ayrıca yazıtta geçen askerî terimlerle (yelme, karagu, arkuy) ilgili de açıklamalarda bulunulmuş ve yine hem diğer yazıtlarla karşılaştırılması yapılmış hem de araştırmacıların fikirleri sunulmuştur.

Tonyukuk Yazıtındaki Sözcüklerin Konu Tasnifi bölümünde 21 yer adı, 14 kavim ve boy adı, 18 unvan, 17 kişi adı tasnif edilmiştir.

Sözcük Dizini bölümünde yazıtların dizinine yer verilmiştir. Yalnız, bu dizin Tonyukuk yazıtının sözlüğü konumundadır. Daha sonra çalışmada kullanılan kaynaklara yer verilmiştir. Son bölümde ise Tonyukuk yazıtının Türk runik harfli metni, yeni Türk harflerine aktarımı ve günümüz Türkçesine çevirisi bir arada verilmiştir. Bu metotla yazar okuyucuya büyük kolaylık sağlamıştır. Daha sonra yazar runik harfli metni bir bütün halinde tekrar vermiştir.

Çizim ve Fotoğraflar bölümünde Radloff'un atlası ve atlastaki fotoğraflar, Martin Sprengling'in çizimleri ve Aydın'a ait fotoğraflar yer almaktadır.

Son olarak yazar, özel isimleri içeren *İndeks* bölümüyle kitabını tamamlamıştır.

Geniş bakış açısı ve kuyumcu titizliği ile yazılan kitap, hakkında daha önce çok az bilgiye sahip olduğumuz Tonyukuk'un -kaynaklar ölçüsünde- tama yakın bir portresini çizmektedir. Dilsel malzemeyi sadece etimoloji veya transkripsiyon yaparak değil, yapıların birbirleriyle ince anlam örgülerini kurarak bizlere sunması da hakkında az kaynak ve bilgi bulunan böylesi konular için elzem bir metodoloji sunmaktadır. Yazarın bu metodu ve çalışmasının tıpkı Tonyukuk gibi tarihin karanlık dehlizlerinden hâlâ çıkamamış başka şahıslar ve konular için yapılacak çalışmalara ilham olmasını temenni ediyorum.

Kaynakça

AYDIN, E. (2019). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları.